

Shevchenko National Prize, whose fate was connected with Podillya and Zone 36, are interested in their existential. The doubleness of «man - nature» is transmitted by the successful opposition to the glorification of scientific and technological progress, in the discourse of prison poetry duplicated the nominium «Ukraine», functions as a semantic dominant.

Key words: *image, symbol, floristic metaphor, existential, dissident poetry.*

Дата надходження статті: «22» лютого 2019 р.

Дата прийняття до друку: «15» березня 2019 р.

УДК 821.161.2-31

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.08

НАТАЛІЯ КАРАЧ,
аспірантка
(м. Тернопіль)

Психопоетикальна система І. Вільде у повісті «Метелики на шпильках»

У статті аналізуються індивідуально-авторські особливості психопоетики І. Вільде у повісті «Метелики на шпильках», окреслюються художні шукання авторки у відтворенні дискретної психіки людини в час становлення її особистості як складної психічної структури, визначаються художні засоби і прийоми психологізації з метою відтворення моментальних зрізів свідомості персонажів, їхніх внутрішніх конфліктів, суб'єктивних вражень та екзистенційних станів, простежуються елементи психологічної метафоризації і символізації.

Ключові слова: *психопоетика, психічна структура, психологізація, екзистенція, метафоризація, символічність, жанр.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Ірина Вільде (Дарина Макогон) – видатна українська письменниця, творчий і життєвий шлях котрої тісно пов'язаний із Західною Україною. Народившись на Буковині, як особистість вона формувалася в національно-культурних умовах Галичини першої половини ХХ ст. Відтак її творчість органічно продовжила «потужну тенденцію до психологічного реалізму в українській літературі післяреволюційної доби» [3, с. 10] (Т. Бордуляк, О. Кобилянська, Н. Кобринська, М. Коцюбинський, О. Маковей, В. Софронів-Левицький, В. Стефаник,

Ю. Федькович, І. Франко, М. Черемшина та ін.). Вважаємо, що ця думка і досі зберігає свою оригінальність і засадничість. Крім того, вона увиразнюється у контексті національної філософської традиції, в основі якої – кордоцентризм світосприйняття і світорозуміння. Зорієнтована на відображення й осмислення «романтики серця», І. Вільде зізнавалася М. Рудницькому в інтерв'ю у статусі лауреатки знаної літературної премії Товариства письменників і журналістів імені Івана Франка за 1935 рік: «Ні, ні, доки не впораюся з цим малим світиком – з людським серцем, не візьмуся, просто не зможу сягнути до ширших проблем людського життя» [5, с. 14]. Цими відвертими словами авторка заперечила усі закиди щодо відсутності «поважніших» тем у її творчості: «Часом дивуюся, що деякі наші письменники з такою легкою рукою беруться зображувати наш національний зрив, себто терпіння, невдачі, болі, тріумфи, славу і ганьбу мільонів. Думаю: як у них мало справжньої любови до того, що пишуть! На мою думку, це повинно бути щось такого величного і багряною кров'ю писане, щоб перед такою книжкою читачеві хотілося склонити голову, як перед Євангелієм. На мою думку, це просто національний прогріх від тих справ починати вправляти своє перо» [5, с. 14]. Вважаємо таку особисту позицію І. Вільде вмотивованою, по-перше, її віком (на час отримання нагороди їй було лише 28 років), а отже, відсутністю письменницького досвіду, по-друге, самобутнім творчим мисленням з індивідуальним образом інтелектуально-чуттєвого світу, заґрунтованим у «хімерне жіноче серце».

Аналіз досліджень і публікацій... Зауважимо, що вивчення творчого доробку І. Вільде розпочалося 1930 року з публікації М. Рудницьким її новели «Повість життя» (пізніша назва «Поєма життя») у часописі «Діло». Хоча першою була надрукована ще у 1926 році новела «Марічка» у газеті «Український голос» (Перемишль). Зазначене вище переконує, що найважливіша роль у популяризації малої прози І. Вільде належить М. Рудницькому, який у статті «Із тремтінь жіночого серця» («Діло», 1935) відзначив високу художню майстерність молодої авторки, а також формальну оригінальність її новелістики. Упродовж 50-60-х рр. ХХ ст. про неї в критичних статтях і невеликих оглядах писали М. Вальо («Майстерність ідейно-художнього синтезу»), К. Волинський («Ірина Вільде», «Слово про майстра»), Є. Сверстюк («У чеканні великих змін»), Й. Цьох («Ірина Вільде»), С. Шаховський («Подвиг таланту»), у 70-80-х рр. – «Ірина Вільде: бібліографічний покажчик» (Львів, 1972), укладений М. Вальо та Є. Лазебою, Н. Бічюя («Як це робиться?»), К. Волинський («До найтонших душевних порухів»), І. Денисюк («Сад Ірини Вільде (Огляд

творчості письменниці)», В. Качкан («Не фотограф, а творець: Ірина Вільде – публіцист і літературний критик»), О. Тарнавський («Два силуети Ірини Вільде»), Л. Тарнашинська (««Боюся людей, які не читають...» (Про Ірину Вільде)») та ін.

Літературно-критична рецепція творчого спадку І. Вільде активізувалася в 90-х рр. (літературний портрет «Ірина Вільде» В. Качкана, ґрунтовний огляд «Ірина Вільде (1907-1982)» С. Андрусів в «Історії української літератури ХХ століття: у 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ ст.», за ред. В. Дончика, монографія «Мала проза І. Вільде: неповторність індивідуального голосу» Н. Мафтин), особливо у 2000-х, коли Верховна рада України ухвалила Постанову №199-V від 4 жовтня 2006 року «Про відзначення 100-річчя з дня народження видатної української письменниці Ірини Вільде» (В. Агеева, О. Баган, Л. Василик, І. Захарчук, Ю. Мельничук, М. Мовна, Ж. Попович, Л. Таран, Л. Тарнашинська, С. Тодорюк, М. Федунь, О. Харлан та ін.). Актуальність теми дослідження визначається назрілою науковою потребою окремого літературознавчого осмислення творчого набутку І. Вільде крізь призму психологічних домінант як засадничих художніх принципів прозописьма авторки, оскільки цей важливий аспект її творчості ще достатньо не розкритий.

Формулювання цілей статті... На думку С. Андрусів, «письменниця знайшла відповідний для роботи її уяви, природи її таланту пласт дійсності – глибинні рушії індивідуальної психології, потаємно-інтимних переживань, філософії родинних взаємин, кохання, витоки характеру й поведінки – усе те, що складає спектр внутрішнього «світіння» людської особистості» [1, с. 288-289]. У цьому контексті окреслюємо мету нашої статті – з'ясувати індивідуально-авторські особливості психопоетики у повісті «Метелики на шпильках» І. Вільде. Реалізація поставленої мети передбачає, по-перше, простежити шляхи творчої еволюції письменниці й, по-друге, схарактеризувати специфіку її художнього світобачення.

Виклад основного матеріалу... Письмо І. Вільде безперечно демонструє дотичність до модерністської естетичної системи, що власне і визначає основні характеристики його психологізму. На цьому наголошує і О. Баган: «Ірина Вільде орієнтувалася на той тип модерної літератури, який культивував саме «епіку почуттів», свободу особистості» [3, с. 11], при чому «поетична химерність» останньої передається через «розлогі описи чуттєвості, щоб показати саме серце, як на долоні» [3, с. 11]. Вважаємо, що кордоцентрична філософія Г. Сковороди оригінально потрактована письменницею в «Метеликах на шпильках», а далі в наступних – «Б'є восьма» і «Повнолітні діти»,

об'єднаних у повістевий цикл про становлення особистості Дарки Попович. Сюжетна матриця цих текстів відкриває нові перспективи для осягнення їх жанрово-стильової стратегії і водночас спрямовує дослідницький інтерес у кількох ракурсах: 1) творчий метод авторки, який акумулює стильові ознаки, ментальні характеристики, індивідуально-оригінальну манеру письма; 2) жанрова природа повісті «Метелики на шпильках»; 3) сюжетно-композиційні, хронотопні, наративні форми психологізму у творі тощо.

І. Вільде наповнила жанр соціально-побутової повісті ознаками класичного роману виховання, насамперед за допомогою мотиву ініціації. Святкування-забава Дарчиного чотирнадцятиліття стало точкою переходу головної героїні від дитинства у дорослий період свого існування. Авторка детально змалювала той день уродин, особливо вечір, коли відбувається символічне переродження Дарки: фізіологічне (««Тепер я вже на правду, велика», – формує словами весь свій досвід, всі прикрі розчарування, всі свої помічення, своє сирітство і солодкі надії. Все, все, що пережила й побачила в той вечір, змістилося в тому одному слові» [4, с. 92]), моральне («Дарці видався світ, як одна велика саля, де люди цюцюбабки з собою граються: одно ховає правду перед одним і раде, як вдається йому збити з сліду іншого» [4, с. 92]), особистісне (екзистенційний процес Я-усвідомлення під впливом першої закоханості: «– А прецінь, «це моя забава»... Хоч потім і вбили б мене дома... але показала б їм, як то забувати про мене на моїй власнісінській забаві... І від цього пожару в серці наче свобідніше стає в грудях» [4, с. 84]). Таким чином, повість «Метелики на шпильках» містить домінуючі для українського роману виховання жанротвірні ознаки: автобіографізм, увага до проблем маргіналізації, конфлікт поколінь, ускладнена модель образу персонажа з яскраво вираженою девіантною поведінкою, процес ініціації, кінематографічний хронотоп, послаблення зовнішньої подієвості і посилення внутрішньої рефлексії, сюжетна колажність, ризоматичність, мовна поліфонія та ін.

У повісті «Метелики на шпильках» І. Вільде детально, в окремих епізодах навіть натуралістично (М. Гнатишак, Б. Кравців) відтворила ускладнений психологічний світ дівчинки-підлітка, яка поступово, але тривожно «входить» у власну юність. Відвертість, безпосередність і щирість оповіді, суб'єктивний характер нарації, яка сконденсовується на точці бачення головної героїні, дозволяють літературознавцям (В. Агеева, Ю. Бабенко, М. Крат, М. Мовна, В. Працьовитий та ін.) говорити про автобіографічний елемент у творі: «Образ Дарки багато в чому автобіографічний, зокрема щодо прагнення зберегти національну ідентичність» [2, с. 51]. Відтак услід за В. Агеевою називаємо І. Вільде

«дуже автобіографічною письменницею», хоча її повістевий цикл «Метелики на шпильках», «Б'є восьма», «Повнолітні діти», на нашу думку, вочевидь не є автобіографічним. Водночас особистісний чинник, що лежить в основі онтологічної площини цих повістей, дає змогу означити їх як художньо-автобіографічні, де на біографічний час головного персонажа накладається авторський часопростір, а внутрішній світ героя структурується, швидше реконструюється, власними рефлексіями, коментарями, світоглядними позиціями письменниці. Активне використання І. Вільде достовірної інформації, реальних життєвих колізій і переживань збагачує психологічний дискурс тексту і стає визначальною ознакою модерністського стилю, який синтезував неореалістичні, імпресіоністські, символістські і неоромантичні складові.

Виходячи зі сказаного вище, психосвіт митця трактуємо як символіко-антропоцентричний, оскільки саме «внутрішня» людина як мікрокосм, за Г. Сковородою, співвідноситься з її «серцем» – людською душею: «Таке вже химерне серце дав Бог першим людям, а вони передали його нам у спадщині» [4, с. 44]. Поняття «химерності» вважаємо засадничим принципом авторського розуміння амбівалентності людської натури, яку визначають бінарні опозиції внутрішнє-зовнішнє, духовне-тілесне, глибинне-поверхове, прекрасне-потворне, емоційне-раціональне, частини яких одна без одної позбавлені сенсу: «Нездійсненна надія й передчасно постаріла радість шкутильгають по обох боках її бідного серця...» [4, с. 27]. Тому серце для І. Вільде є неодмінним способом самоусвідомлення, мислення, переживання. Воно виступає емоційним образом-«безоднею», що корелює зв'язки з навколишнім світом («...і моментально ще раз і ще раз переживає наново кожне його слово в своєму серці» [4, с. 110]), і центром-умістилицем морально-етичних цінностей особистості («...Улянич має серце на долоні, що його кожний бачити може. Бо Улянич один на багато людей, що не соромиться бути щирим» [4, с. 44]). У результаті серце виступає регулятором поведінки, виконуючи спонукальну функцію у ході моральних дій і вчинків, які й характеризують персонажа як особистість.

Кожен епізод із життя головної героїні повісті є важливим етапом у процесі осягнення Самості і водночас яскравим психологічним переживанням. Аксиологічна структура Самості особистості в повісті «Метелики на шпильках» заґрунтована у домінантні мікрообрази-символи щастя і любові. Вони об'єднуються і згармонізуються у родині як символи цілісності, відродження, злагоди: «...Дарка опиняється у маминих раменах... Лежать притулені до себе так

близько, що Дарка чує, як б'ючка на маминій шиї вибиває такт. Щасливі собою і своєю любов'ю, не відриваються одна від одної, нерозривні, з'єднані в одно так, як тоді, заки ще Дарка світ побачила» [4, с. 30]. Авторка усвідомлює конкретне переживання не просто хвилиним актом у безконечному потоці свідомого буття персонажів. Воно – самоцінне, а тому тривале, оскільки у ньому презентоване життя як цілісність, а з іншого боку, – доглибинно інтимне, морально досконале, що долає усі психологічні перепони, образи, розчарування: «Бо любов – велика, надлюдська любов прорвала нагло всі греблі в Дарчинім серці й гатила поперез всі коридори серця, як весняна повінь» [4, с. 54-55]. Любов обґрунтовується І. Вільде як найвища форма спілкування, що виконує сенсотвірну функцію, тому що долає абсурдність існування самотньої людини у динамічному раціональному соціумі.

Пізнання навколишнього світу, обмеженого простором рідного села Веренчанки, поступається динамічним процесам самопізнання Дарки: «Сльози товпляться до очей, і серце таке маленьке, як порошок. Аж жаль того власного, бідного серця» [4, с. 102]. Але сюжетна напруга не спадає, навпаки посилюється через імпульсивність, розщепленість, антитетичність її почуттів, настроїв і думок. Дарка Попович – носій дискретної психічної структури, що розкриває екзистенційне світосприйняття персонажа. У цьому контексті монтаж сюжетних картин дає змогу авторці інтенсифікувати внутрішнє життя головної героїні, зацентувати увагу читача на моментах її душевного зламу, емоційного пуанту чи психологічного напруження. Відзначимо майстерність І. Вільде у художньому відтворенні особливостей внутрішньої екзистенції особистості. Тут послуговуємося терміном «психопоетика» (Ю. Г. Еткінд), який трактуємо як «складні процеси вираження в літературі співвідношення внутрішнього через зовнішнє» [6, с. 6]. Таким чином, психопоетикальна система І. Вільде увиразнюється через художні засоби відтворення внутрішнього світу персонажів, тобто в індивідуально-авторських характеристиках психологізму.

О. Ситник, класифікуючи типи психологізму, виділяє в сучасному літературознавстві два основних підходи щодо відтворення (моделювання) внутрішнього світу персонажа: 1) через зовнішню подієвість (вчинки, дії, поведінку) розкриваються складні механізми людської екзистенції; 2) внутрішнє життя особистості (свідомі і несвідомі процеси, рефлексії та емоції, миттєва зміна почуттів і переживань) визначає і мотивує поведінку персонажа [Див.: 6, с. 6]. Наголосимо, що І. Вільде, демонструючи пильний інтерес до психічного

та психологічного аспектів буття молоді людини, майстерно синтезувала обидва окреслені підходи, що у свою чергу забезпечило конструювання складного і емкого внутрішнього світу головної героїні. При цьому виділяємо кілька психопоетикальних рівнів у повісті:

по-перше, – сюжетний, реалізований письменницею через редукцію подієвої площини на користь розширення сфери індивідуального духовного буття; інтеріоризацію сюжету, який поступово трансформується у внутрішній, психологічний; мотивні комплекси, котрі, часто зберігаючи традиційну семантику, збагачуються інтерпретаціями автора та його естетичними орієнтаціями (дитинство, серце, щастя, любов, самотність, темпоральні образи та ін.);

по-друге, – наративний, що засвідчує модерністську оповідну поетику І. Вільде у повісті: домінування потоку свідомості і внутрішнього мовлення головної героїні, використання монтажного і мозаїчного компонування нарації, асоціативні зв'язки, пролепсиси й аналепсиси, елементи онейросфери та ін.;

по-третє, – образний, репрезентований насамперед назвою «Метелики на шпильках», які символізує активне молоде покоління, що прагне до самостійності і самовираження, обмежене патріархальними традиціями і панівними в суспільстві етичними нормами й етикетними формулами;

по-четверте, – часопросторовий, виражений через кореляцію часових і просторових параметрів із психікою персонажа («А небо таке криштално-сине, що на мило видно слід голубів на ньому. Тільки серце важке, як надгробна плита» [4, с. 39]); уповільнення часу чи навіть часовий стоп-кадр («Два дні, що не видно було їм ані початку, ані краю, непевні, як дві години смерти...» [4, с. 37], або «...години так тяглися, так тяглися, якби хто їм ноги попутав, коли дома було так самітно, що чути було відгомін стукоту власного серця...» [4, с. 37]); асоціативна ретроспекція (спогади Дарці про вітальну листівку); матеріалізація часу; часова відкритість і ризоматичність та ін.;

по-п'яте, – мовно-стильовий, заґрунтований у поліфонію діалогів, рефлексійність внутрішнього мовлення, дифузю наративних потоків-голосів автора, оповідача, персонажа, психологічний код інтонації, жестів, фізіологічних процесів, зорових, слухових і дотикових вражень та ін.

Окреслена психопоетикальна система І. Вільде у повісті «Метелики на шпильках» засвідчує її «спрямованість на різні рівні сприйняття, на мінливість імпресії, прагнення знайти якомога оригінальніші художні засоби вираження прекрасного й дивовижного» [3, с. 12]. Відтак можемо стверджувати про трансформацію й оновлення письменницею традиції

лірико-психологічної прози в українській літературі першої половини ХХ ст.

Висновки... Модерністська повість «Метелики на шпильках» І. Вільде синтезувала елементи поетик різних стилів, часто різноспрямованих, як-от: неоромантичної та неореалістичної, імпресіоністської та химерної. Але завжди художня практика авторки характеризується поглибленим психологізмом, спрямованістю до індивідуальної сфери буття особистості – психологічної, а через неї – до осягнення трансцендентної сутності світу, аксіологічно значущого простору, а отже, й ціннісно-сміслового універсуму. Під впливом буттєвих деструкцій ХХ ст. (дегуманізація, ідеологізація, тоталітаризм та ін.) особистість деперсоналізується, втрачає автономність (індивідуальність), вітаїстичність, зрештою Самість. Персонажі І. Вільде протистоять прагматичному й ідеологічному зовнішньому тиску, абсурдному буттю й тотальній самотності. Ці думки письменниці скеровують наше дослідження у русло екзистенц-філософії, що значно розширить психологічний дискурс повістєвого циклу «Метелики на шпильках», «Б'є восьма», «Повнолітні діти».

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрусів С. Ірина Вільде (1907-1982). *Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ ст.* / за ред. В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1998. С. 286-294.
2. Бабенко Ю. С. Проблема збереження національної ідентичності в трилогії «Метелики на шпильках» Ірини Вільде. *Літературознавчі студії*. 2008. Вип. 21. Ч. 1. С. 49-53.
3. Баган О. Коли серце, як на долоні (Кілька штрихів до ранньої творчості Ірини Вільде). *Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: повісті*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. С. 3-12.
4. Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: повісті. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. 488 с.
5. Рудницький М. Еротика, патріотизм, плани на майбутнє (Розмова з Іриною Вільде). *Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: повісті*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. С. 13-16.
6. Ситник О.В. Мала проза В. Фолкнера і М. Хвильового: форми та засоби психологізму: автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.01.05; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с.

References:

1. Andrusiv S. Iryna Vilde (1907-1982). *Istoriya ukrayins'koyi literatury XX stolittya: u 2 kn. Kn. 2: Druga polovyna XX st.* / za red. V.G. Donchyka. Kyiv: Lybid', 1998. S. 286-294.
2. Babenko Yu. S. Problema zberezhennya nacional'noyi identychnosti v

trylogiyi «Metelyky na shpyl'kax» Iryny Vilde. *Literaturoznavchi studiyi*. 2008. Вип. 21. Ч. 1. S. 49-53.

3. Bagan O. Koly serce, yak na doloni (Kil'ka shtryxiv do rann'oyi tvorchosty Iryny Vilde). *Vilde I. Metelyky na shpyl'kax. B'ye vos'ma. Povnolitni dity: povisti*. Drogobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennya», 2007. S. 3-12.

4. Vilde I. Metelyky na shpyl'kax. B'ye vos'ma. Povnolitni dity: povisti. Drogobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennya», 2007. 488 s.

5. Rudnyczkyj M. Erotyka, patriotyzm, plany na majbutnye (Rozмова z Irynoyu Vilde). *Vilde I. Metelyky na shpyl'kax. B'ye vos'ma. Povnolitni dity: povisti*. Drogobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennya», 2007. S. 13-16.

6. Sytnyk O.V. Mala proza V. Folknera i M. Xvyl'ovogo: formy ta zasoby psυχologizmu: avtoref. dys ... kand. filol. nauk: 10.01.05; Ternopils'kyj nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni Volodymyra Gnatyuka. Ternopil, 2010. 20 s.

Summary

Nataliia Karach

I. Vilde's Psychopoetic System in the Novel «Metelyky na Shpyl'kah» («Butterflies on Pins»)

In the article the individual author's peculiarities of I. Vilde's psychopoetics in the novel «Metelyky na Shpyl'kah» («Butterflies on Pins») are analyzed, artistic searching of the author in the reproduction of the discrete psychics of a person during the formation of the personality as the complicated psychic structure are outlined, the artistic means and methods of the psychologization for the purpose of the reproduction of instantaneous character's sections of consciousness are determined, their internal conflicts, individuals, impressions and existential states, the elements of psychological metaphorization and symbolization are observed.

Key words: *psychopoetic, psychic structure, psychologization, the existential, metaphorization.*

Дата надходження статті: «19» березня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «17» квітня 2019 р.